

دانشگاه فرهنگیان
دوفصلنامه علمی- پژوهشی
مطالعات آموزشی و آموزشگاهی
سال چهارم، شماره سیزدهم، پائیز و زمستان ۱۳۹۴
تاریخ چاپ: تابستان ۱۳۹۷

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر

سمیه زادمهر^{۱*}

اباصلت خراسانی^۲

حامد زمانی‌منش^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۸/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۰/۲۷

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر انجام شده است. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتواست. جامعه آماری مشتمل بر تمام کتاب‌های درسی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول بوده و با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و به دلیل محدودبودن جامعه آماری از نمونه‌گیری صرف‌نظر شده و کل جامعه آماری برای نمونه در نظر گرفته شده است. در این تحقیق از روش تحلیل محتوای آنتروپی شانون استفاده شده و واحد تحلیل متن، تصویر، پرسش و فعالیت بوده و روایی و پایایی ابزار پژوهش تأیید شده است. عمده‌ترین یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد از مجموع ۳۸۷ واحد ضبط‌شده برای مؤلفه‌های حقوق بشر، مؤلفه «حق داشتن محیط‌زیست سالم» با ۷۳ واحد بیشترین واحد ضبط‌شده را به خود اختصاص داده و مؤلفه «حق امنیت» بیشترین ضریب اهمیت در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول را به خود اختصاص داده است؛ هم‌چنین مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول به صورت متوازن تقسیم نشده است.

کلیدواژه‌ها: حقوق بشر، کتاب‌های درسی، مطالعات اجتماعی، دوره متوسطه اول.

مقدمه

حقوق بشر مفهومی پرماجرست و در عرصه‌های گوناگون تاریخ، حکمت، فلسفه، دین، حقوق و سیاست ذهن بشر را به خود مشغول ساخته است و ماهیت حقوق بشر، نیازمند این مفهوم است که هر فرد به سبب انسان بودن دارای حق و حقوقی است، به عبارتی، انسان‌ها بدون چون و چرا حائز حقوق هستند؛ زیرا آنها انسان‌اند و این انسانیت از اوضاع، احوال، مدارج، منزلت و شایستگی‌های متفاوت اجتماعی آنها جداست (مصفا و ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۱۷). امروزه مفهوم حقوق بشر، مجموعه‌ای مشخص بوده که از جایگاه ویژه‌ای برخوردار شده و نظام حقوقی، نسبت به تضمین آن برای همگان تأکید دارد؛ اما باید توجه داشت که این مجموعه به راحتی حاصل نشده است و هرچند که حقوق بشر، قدمتی به تاریخ نوع انسان داشته، ولی توسعه آن تا حد زیادی مرهون تلاش‌های سازمان ملل متحد در قرن بیستم میلادی بوده است؛ در واقع اعضای سازمان ملل متحد در منشور این سازمان اعلام کردند که رعایت حقوق و آزادی‌های اساسی انسان یکی از اهداف مهم این سازمان است و از آن زمان بود که مفهوم حقوق بشر از جایگاه ویژه‌ای برخوردار شد (امیر ارجمند، ۱۳۸۰: ۱۲). از زمان تأسیس سازمان ملل متحد تاکنون بیش از صد سند حقوق بشری تحت عناوین اعلامیه، توصیه‌نامه، قطعنامه، کنوانسیون یا معاهده، صادر شده و ضمن تشریح مفاهیم مختلف حقوق بشری، دولت‌ها را به احترام و رعایت حقوق بشر تشویق یا ملزم کرده است؛ با این حال، در عرصه رعایت حقوق بشر پیشرفت چشمگیری حاصل نشده است و حقوق بشر هرروزه در بسیاری از اقصی نقاط جهان نقض می‌شود. در واقع اجرا و رعایت حقوق بشر و آزادی‌های اساسی انسان زمانی امکان‌پذیر است که مردم حقوق خود را بشناسند (یزدانی، ۱۳۸۱). بنابراین آموزش حقوق بشر اهمیتی اساسی دارد و در چندین سند بین‌المللی، آموزش حقوق بشر به رسمیت شناخته شده است؛ برای مثال در بند دوم ماده ۲۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر هدف آموزش و پرورش، شکوفایی همه‌جانبه شخصیت انسان و تقویت رعایت حقوق بشر و آزادی‌های اساسی بیان شده است. ناآشنایی افراد با مفاهیم حقوق بشر منشأ مشکلات زیادی از جمله نقص این حق طبیعی انسانها شده و برای حل چنین معضلی یکی از مهم‌ترین راه‌حل‌ها آموزش حقوق بشر و ایجاد آگاهی و حساسیت به مباحث حقوق بشر در ذهن جوانان و نوجوانان است.

بیان مسئله

آموزش حقوق بشر یکی از مهم‌ترین عوامل در جامعه‌پذیری افراد در قبال ارزش‌ها و هنجارهای حقوق بشری و نهادینه‌شدن آن و در نتیجه پیشگیری از نقض حقوق بشر است. به صورت ساده آموزش حقوق بشر یادگیری دانش، مهارت‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای مربوط به حقوق بشر است و از فرایند توانمندسازی فرد شروع شده و در نهایت کل جامعه را در برمی‌گیرد. جامعه جهانی همواره به دنبال راه‌حل‌ها و گزینه‌هایی است که از رهگذر آنها به تقویت صلح بپردازد و یکی از گزینه‌های مطرح در این زمینه، آموزش حقوق بشر است که به دلیل تأثیرگذاری آن بر اطلاعات و مهارت‌های اقشار مختلف جامعه، دارای توان بالقوه تغییر در جامعه، دگرگونی، درک سایر ملت‌ها و در نهایت تقویت صلح است (رنجبران و نواب دانشمند، ۱۳۸۷: ۷). رشد فعالیت‌های حقوق بشری در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ برای تغییر شرایط اجتماعی افزایش یافت و اهمیت آگاهی‌های حقوق بشری برای همه بخش‌های جامعه را به ارمغان آورد. آموزش حقوق بشر شامل یادگیری و تمرین حقوق بشر است؛ به این معنا که حقوق بشر در تمام سطوح نظام آموزشی اجرا شود و از طریق انتقال محتوا و نیز تجربه کردن، آموزش داده شود. آموزش حقوق بشر تنها دانستی‌ها و مهارت‌های مهم نیست؛ بلکه پرورش نگرش‌ها و رفتارهایی است که برای هر فرد امکان مشارکت سازنده و همراه با احترام در جامعه را فراهم می‌سازد. آموزش حقوق بشر فرایند مادام‌العمری است که صلح، حقوق بشر و مردم‌سالاری را به مثابه کاری مستمر پی‌ریزی می‌کند؛ از این جهت دانش‌آموزان باید در کلاس درس، خانه و اجتماع درباره حقوق بشر از طریق مشاهده استانداردهای حقوق بشر، آزادی‌های بنیادی، تفاهم، مدارا، تساوی و دوستی بین مردمان آشنا شده و در ترویج آن‌ها بکوشد، بنابراین شناساندن گسترده حقوق بشر و راه‌های حمایت از آن یکی از پیش‌شرط‌های ضروری برای جلوگیری از زیر پا گذاشتن این حقوق است. در واقع، آموزش و پرورش در جایگاه سرمایه‌گذاری بزرگ اجتماعی، باید باعث افزایش صلاحیت افراد و در نتیجه باعث بهزیستی و رفاه بشر شود و از این رهگذر مدرسه می‌تواند نقش ویژه خود را در نیل به تحقق رفاه بشر و در بطن آن برنامه‌های درسی که به‌طور گسترده بر آموزش شخصی اجتماعی تأکید دارند، ایفا کند (ذکاوتی قراگزلو، ۱۳۸۱: ۱۰). در واقع نقش محوری نظام آموزشی در اشاعه فرهنگ حقوق بشر بر هیچ کس پوشیده

نیست؛ زیرا کودکان و نوجوانان امروز، رهبران و تصمیم‌گیرندگان آینده‌اند و هرگونه تلاش برای ایجاد باور عمیق در آنان نسبت به مفاهیم حقوق بشر می‌تواند در خلق و حفظ دنیای مسالمت‌آمیز مؤثر باشد (فتحی‌واجارگاه، ۱۳۸۲: ۵).

در زمینه آموزش حقوق بشر در کتاب‌های درسی در کشور پژوهش‌هایی اجر شده و این پژوهش‌ها بر این نکته تأکید داشته‌اند که به مبحث حقوق بشری توجه کافی نشده است؛ در این زمینه گندمی حسناوردی (۱۳۸۷) نشان داد که به اکثر مفاهیم مرتبط با حقوق بشر در کتاب‌های درسی توجه اندکی شده است. شکاری و حاجی رسیدی (۱۳۸۸) به این نتیجه رسیده‌اند دانش‌آموزان، معلمان و کارشناسان برنامه‌ریزی درسی با آموزش حقوق بشر در حیطه‌های دانش، توانش و نگرش موافق‌اند؛ ولی میزان توجه به مفاهیم و مؤلفه‌های حقوق بشر در حیطه طراحی برنامه درسی بسیار کم است. علی‌سگری و همکاران (۱۳۹۲) می‌گویند توجه متعادلی در کتاب‌های درسی به مؤلفه‌های حقوق بشر نشده است؛ این در حالی است که امروزه مباحث حقوق بشری مورد توجه محافل علمی و فرهنگی جهانی است؛ به طوری که در توصیه‌نامه ۱۹۸۵ شورای اروپایی درباره تدریس و یادگیری مؤلفه‌های حقوق بشر در مدارس و یاد ادن تاریخچه و مقررات حقوق بشر در اوایل سنین نوجوانی تأکید شده است (جعفری، ۱۳۸۴: ۲). افزون بر این، کنگره بین‌المللی آموزش حقوق بشر بر اهدافی همچون تشویق احترام و همبستگی، به دست آوردن شناخت و اطلاعات درباره حقوق بشر و آگاه‌ساختن افراد از راه‌ها و وسایلی که به یاری آنها حقوق بشر را می‌توان به واقعیت اجتماعی و سیاسی مبدل نماید، تأکید داشته است (نواب دانشمند، ۱۳۸۶: ۷).

یکی از مؤثرترین شیوه‌های آموزش حقوق بشر، گنجاندن محتوای مرتبط به حقوق بشر در کتاب‌های درسی است و از آنجایی که در کشور ما فعالیت‌های معلم متمرکز بر کتاب درسی بوده است و دانش‌آموزان ملزم به خواندن و فهمیدن آن هستند، پس باید در نحوه تألیف کتاب‌های درسی نهایت دقت به کاربرده شود و پی‌بردن به نقاط ضعف و قوت کتاب‌های درسی از جمله وظایف مداوم نظام‌های آموزش رسمی است (مهمان‌دوست قمصری، ۱۳۸۸: ۶)؛ پس ضرورت دارد که نظام آموزش رسمی کشور به نحوی مؤثر و با همه امکانات خود کمک کند تا فهم اصول بنیادین حقوق بشر گسترش یابد و انسانهای آینده با رفتار و کردار منطبق بر این اصول بار آیند. بنابراین بررسی جایگاه مؤلفه‌های حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی ضروری به نظر می‌رسد. همچنین از آنجایی که کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول در سطح کشوری بازنگری شده است، ضرورت دارد محتوای این کتاب‌ها

دوباره تجزیه و تحلیل شود تا بتوان از این طریق به نظام آموزش و پرورش و مؤلفان کتاب‌های درسی کمک کرد تا بتوانند نواقص احتمالی را بیابند و برای برطرف ساختن آن تلاش کنند؛ پس با توجه به این شرایط، پژوهش حاضر کتاب‌های تازه تألیف را بررسی می‌کند و به دنبال پاسخ به این سؤال است که تا چه اندازه در محتوای کتاب‌های درسی تازه تألیف مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول به مؤلفه‌های حقوق بشر توجه شده است؟

مبانی نظری

تعاریف حقوق بشر

اصطلاح حقوق بشر از دو کلمه «حقوق» و «بشر» ترکیب یافته است. واژه حق که مفرد است و در اصل به معنای هماهنگی و برابری است و در اینجا تفکیک بین دو مفهوم حق داشتن و حق بودن ضروری به نظر می‌رسد و حق به معنای دوم آن یعنی حق داشتن است که موضوع گزاره‌های حقوق بشر است (سیدفاطمی، ۱۳۸۲: ۱). حقوق بشر، حقوق بنیادین و انتقال‌ناپذیری است که برای حیات نوع بشر، اساسی دانسته می‌شود؛ یعنی مجموعه‌ای از ارزش‌ها، مفاهیم، اسناد و سازوکارها است که موضوع‌شان حمایت از مقام، منزلت و کرامت انسانی است (ذاکریان، ۱۳۸۳: ۴). حقوق بشر یعنی آنکه جان و مال آدمی آزاد باشد و او بتواند به زبان قلم با دیگران سخن گوید (موحد، ۱۳۸۱: ۳). حقوق بشر آن دسته از حقوقی است که هر فرد به دلیل انسان بودن و فارغ از اوضاع و احوال شخصی یا میزان قابلیت و صلاحیت او، دارای آن است و حقوقی ابدی، ازلی و لایتغیر است (مولایی، ۱۳۹۰: ۲). حقوق بشر، مجموعه‌ای از موازین اصولی درباره تعهداتی است که تمامی افراد را بر مبنای حیثیت و کرامت انسانی در برمی‌گیرد و این موازین به‌طور گسترده‌ای به عنوان هنجارهای بین‌المللی پذیرفته شده و برای تعالی و رشد انسان به‌طور اساسی تعریف شده‌اند (مصفا و ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۱).

بنیان‌های نظری حقوق بشر

– **عقل گرایی:** عقل گرایی که تغییر نگاه در جنبه معرفت‌شناسی انسان جدید به شمار می‌رود، در همه ابعاد زندگی انسان از جمله مسائل حقوقی او تأثیرگذار بوده است. در این بینش، عقل آدمی به‌خودی‌خود توانایی درک و شناسایی حقوق بنیادی بشر را بر اساس مصالح و نیازهای او دارد (موحد، ۱۳۸۱: ۴).

- **انسان‌گرایی:** انسان‌گرایی نظریه‌ای است که به‌طور مشخص بر تمایلات و منافع انسانی تأکید می‌ورزد و بیان می‌کند انسان منشأ ارزش‌ها و حقیقت‌هاست و ارزش‌های زندگی محصول روابط انسانی است، لذا انسان می‌تواند طوری دیگر مسائل را نسبت به حال و آینده بررسی کند (ناصری، ۱۳۸۵: ۸).

- **فردگرایی:** فردگرایی اصلی است که از انسان‌گرایی سرچشمه می‌گیرد و بر استقلال، فردیت و اصالت انسان و نه سلطه جمع تأکید دارد. فردگرایی باعث شد تا حقوق و تکالیف انسان بیشتر به لحاظ حفظ استقلال و آزادی فرد پایه‌ریزی شود (موحد، ۱۳۸۱: ۵).

- **حقوق طبیعی:** حقوق طبیعی عبارت است از حقوقی بنیادی و مطلق که ناشی از تمایلات و غرایز نخستین آدمی است و حقوق طبیعی از مبانی اصلی حقوق بشر است. حق طبیعی به حکم قانون طبیعت، به هر انسان تعلق دارد و نمی‌توان او را از آن محروم کرد (کلی، ۱۳۸۲: ۶).

- **قرارداد گرایی:** در دیدگاه برخی از اندیشمندان دوران جدید، جامعه وجود مستقل از افراد خود ندارد و صرفاً بر اساس یک قرارداد اجتماعی شکل می‌گیرد و برابر این نظریه، پیروی از حکومت و قانون (به‌مثابه یک تکلیف مدنی بنیادین) از یک قرارداد اولیه فرضی ناشی می‌شود که هر یک از شهروندان به‌گونه‌ای ضمنی یکی از طرف‌های آن هستند. اگرچه در آغاز، قراردادگرایی در مقابل حقوق طبیعی قرار می‌گرفت، اما در سده اخیر، این دو در کنار هم قرار گرفته‌اند؛ به‌طوری‌که می‌توان اعلامیه حقوق بشر را مدیون هر دو دانست (حقیقت و میرموسوی، ۱۳۸۱: ۶).

- **حق‌گرایی:** حقوق بشر بیانی حق‌گرا دارد؛ یعنی بیش از آنکه انسان را مکلف‌پندارد، مُحق می‌شمارد و این ویژگی از نگاه انسان‌گرایی و فردگرایانه به انسان ناشی می‌شود؛ انسانی که اسیر بایدهای بیرونی نیست و صرفاً عقل، طبیعت، عرف و قراردادهای اجتماعی می‌توانند برایش حدود مرز تعیین کنند (ناصری، ۱۳۸۵: ۹).

اعلامیه جهانی حقوق بشر

این اعلامیه شامل یک مقدمه و ۳۰ ماده است. هدف و مبنای اعلامیه در مقدمه و مواد ۱ و ۲ آن آمده است. مقدمه، هدف از تصویب اعلامیه را بیان می‌کند. ماده اول، مبنای فلسفی اعلامیه را اعلام می‌کند. ماده دوم، اصل تساوی و عدم تبعیض

در برخورداری از حقوق و آزادی‌ها را بیان کرده است (جعفری، ۱۳۸۴: ۶). در جدول ذیل مؤلفه‌های حقوق بشر که مبتنی بر اعلامیه جهانی حقوق بشر بوده، بیان شده است.

جدول ۱: اعلامیه جهانی حقوق بشر و مؤلفه‌های آن

مؤلفه‌های حقوق بشر	توضیحات
حق امنیت	حق امنیت عبارت است از اطمینان خاطر که بر اساس آن افراد در جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند، نسبت به حفظ جان، حیثیت و حقوق مادی و معنوی خود بیم و هراسی نداشته باشند.
حق حیات	حق حیات همچون موهبت الهی، امری فطری و طبیعی و پایه اساسی مجموعه حقوق انسانی است که تعرض به آن امری ناپسند است.
حق مصون بودن از هتک حرمت و آبرو	بر اساس ماده هفدهم میثاق بین‌المللی حقوق مدنی-سیاسی هیچ‌کس نباید در زندگی خصوصی، خانواده و اقامتگاه یا مکاتبات مورد مداخله خودسرانه (بدون مجوز) یا خلاف قانون قرار گیرد و شرافت و حیثیت او نباید مورد تعرض غیرقانونی واقع شود.
حق مالکیت	بر اساس ماده ۱۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر شخصی منفرد یا به‌طور اجتماع حق مالکیت دارد. احدی را نمی‌توان خودسرانه از حق مالکیت محروم نمود.
حق حمایت از حریم خصوصی افراد	مسکن محل سکونت و آرامش روزمره افراد و خانواده آنهاست که باید بتوانند در آن با امنیت خاطر و با فراغت، زندگی و استراحت کنند. این مکان باید از هرگونه تعرض مصون باشد.
حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه	اقامتگاه هر شخص محلی است که شخص در آنجا سکونت داشته باشد و هر کس باید بتواند آزادانه و بدون کسب اجازه قبلی، اقامتگاه خود را انتخاب کند یا آن را تغییر دهد.
حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا	قسمتی از بند ۱ ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی-سیاسی بیان می‌کند که هر کس حق دارد به دادخواهی او، منصفانه و علنی در یک دادگاه صالح مستقل و بی‌طرف، طبق قانون رسیدگی شود.
حق دفاع و انتخاب وکیل	بند ۳ ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی مدنی-سیاسی بیان می‌کند هر کس متهم به ارتکاب جرمی شود، با کمک وکیل منتخب از خود دفاع کند و در صورتی که وکیل نداشته باشد، حق داشتن یک وکیل به او داده شود.
حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید	بند ۱ ماده ۹ میثاق حقوق مدنی سیاسی بیان می‌کند هر کس حق آزادی و امنیت شخصی دارد و هیچ‌کس را نمی‌توان خودسرانه دستگیر یا بازداشت کرد و از هیچ‌کس نمی‌توان سلب آزادی کرد؛ مگر به جهات و طبق آیین دادرسی مقرر به حکم قانون.
حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)	ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر بیان می‌کند هر کس حق آزادی عقیده و بیان دارد و حق مزبور شامل آن است که از داشتن عقاید خود بیم و اضطرابی نداشته باشد، در کسب اطلاعات و افکار و در اخذ و انتشار آن به تمام وسایل ممکن و بدون ملاحظات مرزی آزاد باشد.
حق آزادی مذهب	منظور از آزادی عقاید مذهبی آن است که اولاً شهروندان حق داشته باشند به معتقدات مذهب خاصی ایمان داشته باشند و ثانیاً به داشتن معتقدات مذهب دیگری جز آنچه خود انتخاب کرده‌اند، ملزم نباشند.

مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۴۶ چنین اعلام داشت که آزادی اطلاعاتی یکی از حقوق بنیادین بشر و زیربنای همه آزادی‌هایی است که ملل متحد نسبت به آن اهتمام می‌ورزند.	حق آزادی مطبوعات
ماده ۲۲ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نیز مقرر می‌دارد هر کس حق اجتماع آزادانه با دیگران از جمله حق تشکیل سندیکا و اتحادیه‌های صنفی دارد و بر اساس ماده ۲۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر کس حق دارد با دیگران تشکیل سندیکا دهد و برای دفاع از منافع خود به سندیکاها بپیوندد.	حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)
اصل حاکمیت قانون یکی از اصول مهمی است که بر اساس آن انجام تمام امور سیاسی اداری قضایی و اتخاذ هرگونه تصمیم از طرف مقامات و مسئولان باید بر طبق قانون باشد. بنابراین توسعه حقوق بشر و آزادی‌های عمومی تنها در دولت قانون‌مدار میسر است.	حق حاکمیت قانون
حق رأی وسیله مشارکت مردم در تعیین سرنوشت سیاسی است و بدون انتخابات منصفانه و آزاد امکان برقراری جامعه دموکراتیک وجود ندارد؛ بنابراین حق رأی نه تنها یکی از مهم‌ترین آزادی‌های فردی است، بلکه سنگ بنای حکومت آزاد نیز است.	حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه
ماده ۳ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی - سیاسی تصریح می‌کند کشورهای طرف میثاق متعهد می‌شوند، تساوی حقوق زنان و مردان را در استفاده از حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تأمین کنند.	حق تساوی حقوق زنان و مردان
در ماده ۵ اعلامیه حقوق بشر آمده است که خانواده پایه ساختار جامعه است و زناشویی اساس ایجاد آن است؛ بنابراین مردان و زنان حق ازدواج دارند و هیچ قیدوبندی که بر پایه نژاد، رنگ یا قومیت باشد، نمی‌تواند از این حق آنان جلوگیری کند.	حق ازدواج و تشکیل خانواده
برخی از مقررات منشور ملل متحد ۱۹۴۵، اعلامیه حقوق بشر ۱۹۴۸، میثاق بین‌المللی ۱۹۶۶، مربوط به حقوق مدنی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر اصل عدم تبعیض بین اعضای ملت تأکید می‌کند.	حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)
بموجب ماده ۱۴ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر کس حق دارد برای رهایی از تعقیب ظالمانه، زجر و شکنجه به کشورهای دیگر پناهنده شود.	حق پناهندگان
بر اساس ماده ۲۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر کس حق دارد در مقابل بیکاری مورد حمایت قرار گیرند و مبارزه علیه بیکاری یکی از مندرجات و دیباچه اساسنامه سازمان بین‌المللی کار است.	حق کار و دریافت مزد منصفانه
بر اساس بند ۱ ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر کس حق دارد از سطح زندگی شایسته برای تأمین سلامتی و رفاه خود و خانواده‌اش از حیث خوراک، پوشاک، مسکن، مراقبت‌های پزشکی و دیگر خدمات اجتماعی لازم برخوردار باشد.	حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی
بر اساس ماده ۲۴ اعلامیه حقوق بشر هر کس حق استراحت، فراغت و تفریح دارد.	حق استراحت و تفریح
بر اساس این اصل قانون حکم عامی است که خطاب به عموم دارد و برای همه، باید یکسان اعمال می‌شود، خواه حمایت‌کننده باشد یا تئیهی و تعرضی.	حق غیرشخصی بودن قانون
در ماده ۲۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر آمده است که هر کس حق دارد از آموزش و پرورش بهره‌مند شود.	حق برخورداری از آموزش و پرورش
بر اساس قسمتی از بند ۱ ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر هر کس حق دارد آزادانه در زندگی فرهنگی اجتماع شرکت کند، از فنون و هنرها متمتع گردد و در پیشرفت علمی و فواید آن سهیم باشد.	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی
بر اساس بند ۲ ماده ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر مادران و کودکان حق دارند که از کمک‌ها و مراقبت‌های خصوصی برخوردار شوند.	حق حمایت از مادران، کودکان و اقتنار آسیب‌دیده

هویت‌های فرهنگی گروه‌های اقلیت، که زبان نماد بارز آن است باید مورد توجه باشد و استفاده از زبانهای محلی و قومی در مطبوعات و رسانه‌های گروهی و تدریس ادبیات آنها در مدارس باید آزاد باشد.	حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت
بر اساس ماده ۲ کنوانسیون بین‌المللی مربوط به بردگی هر یک از دولت‌های عضو، موظف به ایفای تعهدات در زمینه منع خرید و فروش بردگان؛ پیگیری نسبت به حذف کامل بردگی در تمام اشکال آن، به نحو تدریجی و در کوتاه‌ترین زمان ممکن هستند.	حق منع بردگی، خرید و فروش انسان‌ها
بر اساس ماده دوازدهم میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی - اجتماعی - فرهنگی دولت‌های عضو این میثاق حق هر فرد را برای دستیابی و برخورداری از بالاترین (وضعیت) سلامت جسمی و روحی، باید به رسمیت بشناسند.	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت
ماده ۲۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر بیان می‌کند یکی از اهداف کلی آموزش باید تقویت احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی باشد.	حق آموزش حقوق بشر
در ماده ۲۰ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی مقرر شد که هرگونه تبلیغ برای جنگ باید به موجب قانون ممنوع شود.	حق بر صلح
اجلاس جهانی حقوق بشر، حق توسعه را تأیید و بیان می‌کند حق توسعه به عنوان حق غیرقابل انتقال و جهانی و جزء جدانشدنی از حقوق اساسی بشر است و در بند ۲ ماده ۲ گفته می‌شود همه افراد بشر در زمینه توسعه مسئولیت دارند، چه به صورت انفرادی یا جمعی.	حق بر توسعه
امروزه محیط‌زیست همانند توسعه از مهم‌ترین بخش‌های حقوق همبستگی بین‌المللی محسوب می‌شود و حق داشتن محیط‌زیست سالم یکی از اقلام حقوق بشر محسوب می‌شود.	حق داشتن محیط‌زیست سالم

آموزش حقوق بشر

سازمان عفو بین‌الملل، آموزش حقوق بشر را برنامه‌ای که با هدف فراهم کردن دانش و درک درباره حقوق بشر و تلاشی برای معرفی ارزش‌های حقوق بشری در برنامه‌ها و آموزش‌های رسمی بوده، تعریف کرده است (سازمان عفو بین‌الملل، ۱۹۹۹). آموزش حقوق بشر، مجموعه‌ای از آموزش‌ها برای ایجاد آگاهی درباره ارزش‌های مربوط به حقوق بشر، توسعه و تقویت رعایت حقوق بشر از طریق آموزش و پرورش و آشنایی با سازوکارهای تضمینی برای برخورد و مقابله با موارد نقض حقوق بشر و التزام و اجبار به رعایت آن است (امیراجمند، ۱۳۸۰: ۹). به‌طور کلی آموزش حقوق بشر شامل یادگیری و تمرین حقوق بشر است؛ به این معنا که حقوق بشر در تمام سطوح نظام آموزشی اجرا شود و از طریق انتقال محتوا و نیز تجربه‌کردن، آموزش داده شود (گزارش طرح ملی بررسی حقوق بشر در نظام آموزشی مدارس ایران، ۱۳۸۳).

پیشینه پژوهشی

جعفری (۱۳۸۴) در پژوهشی به ارزیابی میزان توجه به آموزش حقوق بشر در برنامه‌ی درسی دوره‌ی ابتدایی پرداخته و بدین منظور به بررسی، مهم‌ترین مؤلفه‌ی حقوق بشر برای آموزش در سطح ابتدایی و همچنین ضرورت آموزش حقوق بشر در دوره‌ی ابتدایی از دیدگاه کارشناسان تألیف کتب درسی و معلمان دوره‌ی ابتدایی و کارشناسان حقوق بشر پرداخته و دریافت که با بیش از ۹۹ درصد اطمینان از دیدگاه اکثریت کل جامعه‌ی مطالعه‌شده، آموزش مؤلفه‌های حقوق بشر در دوره‌ی ابتدایی ضرورت دارد؛ همچنین تجدیدنظر در اجرای برنامه‌های درسی درباره‌ی آموزش مؤلفه‌های حقوق بشر ضروری است؛ بدین منظور آموزش معلمان و عوامل اجرایی مدارس، تربیت معلمان، آشنایی دانش‌آموزان با حقوق بشر، تأثیر بسزایی در اجرای حقوق بشر و احترام به آن خواهد داشت. حکیمزاده و همکاران (۱۳۸۶) در یک بررسی با عنوان تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره‌ی راهنمایی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در حوزه‌ی برنامه‌ی درسی با هدف شناخت مفاهیم مرتبط با مسائل و قضایای مشترک جهانی به مطالعه‌ی مواردی چون آموزش سلامت، آموزش رسانه‌ها و فناوری اطلاعات پرداخته‌اند. نتایج نشان داد مادامی که به محیط و آموزش چندفرهنگی توجه شده است، به آموزش سلامت و آموزش برابری و صلح و حقوق بشر و آموزش رسانه‌ها کمتر از حد انتظار توجه شده است. در درون هر مفهوم نیز به مؤلفه‌های متعدد به‌صورت متوازن توجه نشده است.

گندمی حسنارودی (۱۳۸۷) در پژوهشی به تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی از منظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر پرداخته و در این پژوهش از دو روش تحلیل محتوا برای تحلیل کتاب‌های علوم اجتماعی دوره‌ی راهنمایی و روش پیمایشی برای بررسی نظرات معلمان درباره‌ی توجه به مفاهیم حقوق بشر در کتاب‌های اجتماعی استفاده کرده است. در این پژوهش با مطالعه و بررسی اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر، میثاق‌های بین‌المللی حقوق بشر، نظرات استادان حقوق بشر و کتب و مقالات حقوق بشر، ۲۶ مفهوم در قالب حقوق مدنی سیاسی، ۱۲ مفهوم در قالب حقوق اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی و ۴ مفهوم را در قالب حقوق جمعی یا حقوق همبستگی مشخص شده است. نتایج این پژوهش نشان داد به اکثر مفاهیم مرتبط با حقوق بشر در کتاب‌های درسی توجه اندکی شده است و بین تأکید معلمان بر مفاهیم مرتبط با حقوق بشر در کتاب‌های درسی توجه اندکی شده است

و بین تأکید معلمان بر مفاهیم حقوق بشر با تأکید بر کتاب‌های درسی بر مفاهیم حقوق بشر رابطه معنی‌داری وجود دارد؛ به گونه‌ای معلمان علوم اجتماعی به ضرورت مفاهیم حقوق بشر در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی تأکید زیادی کرده‌اند. شکاری و حاجی رسیدی (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر در برنامه درسی دوره متوسطه ایران به این نتیجه رسیده‌اند دانش‌آموزان، معلمان و کارشناسان برنامه‌ریزی درسی با آموزش مفاهیم مطرح‌شده حقوق بشر در حیطه‌های دانش، توانش و نگرش موافق‌اند؛ ولی میزان توجه به مفاهیم و مؤلفه‌های حقوق بشر در حیطه طراحی برنامه درسی بسیار و نسبتاً کم ارزیابی شده است. بررسی وضعیت موجود کتاب‌های درسی از این جهت مهم است که تصویر دقیقی از کم و کیف توجه به این مضامین به دست می‌دهد و در حکم بررسی وضعیت موجود، بینش‌های لازم را برای برنامه‌ریزان و متصدیان طراحی برنامه‌های درسی برای تدوین برنامه‌های درسی و پوشش‌دادن حیطه‌ها و برنامه‌های درسی مغفول فراهم می‌آورد. قلتاش و همکاران (۱۳۸۹) پژوهشی با عنوان بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر در کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی انجام دادند. مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش عبارت بود از اینکه به حقوق بشر در مجموع به میزان ۲۲/۴۶ درصد در پایه اول راهنمایی، ۳۲/۳۲ درصد در پایه دوم راهنمایی، ۵۲/۰۸ درصد در پایه سوم راهنمایی، ۱۹/۲۳ درصد به بعد شناختی، ۷/۳۴ درصد به بعد عاطفی و ۱۰/۶۵ درصد به بعد عملکردی در کتب درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی توجه شده که بیشترین میزان توجه مربوط به بعد شناختی در ارتباط با مؤلفه‌های حقوق بشر بوده است.

لورایی (۱۳۹۰) در پژوهشی جایگاه حقوق بشر در مراحل طراحی و اجرای برنامه‌های درسی مقطع ابتدایی را شناسایی کرد و دریافت که ۱) در کتاب درسی «آموزش قرآن»، بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های حق آموزش و پرورش، آزادی مذهب، فکر و وجدان، حمایت از مادران، کودکان و قشرهای آسیب‌دیده و تقویت روحیه برابری و برادری اختصاص دارد؛ ۲) در کتاب درسی «تعلیمات اجتماعی» بیشترین اهمیت به مؤلفه کار و دریافت مزد منصفانه اختصاص دارد؛ ۳) در کتاب درسی «هدیه‌های آسمانی» بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های آزادی مذهب، فکر و وجدان، حمایت از مادران، کودکان و قشرهای آسیب‌دیده اختصاص دارد. ۴) در کتاب درسی «فارسی بخوانیم»، بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های حق کار و دریافت مزد منصفانه، حق آموزش و پرورش و حق تفریح و استراحت اختصاص دارد و ۵) در کتاب درسی «فارسی بنویسیم»، بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های حق کار و دریافت

مزد منصفانه و حق تفریح و استراحت اختصاص دارد. علی‌سگری و همکاران (۱۳۹۲) پژوهشی با عنوان جایگاه مؤلفه‌های حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی ایران انجام دادند. بر اساس یافته‌های پژوهشی، توجه متعادلی به مؤلفه‌های حقوق بشر نشده و در میان صفحات کتب درسی این دوره، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه حقوق اساسی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی است.

همچنین بر اساس ضرایب اهمیت به‌دست‌آمده از فراوانی‌های مربوط به خرده‌مؤلفه‌ها، بیشترین ضریب اهمیت مربوط به خرده‌مؤلفه حقوق زیست‌محیطی و کمترین ضریب اهمیت مربوط به خرده‌مؤلفه‌های حق دادخواهی عادلانه و حق مالکیت است. حاجی‌زاده و کرمی (۱۳۹۳) پژوهشی با عنوان تحلیل برنامه درسی قصدشده و اجراشده دوره راهنمایی بر اساس مؤلفه‌های آموزش صلح یونسکو انجام دادند. نتایج این پژوهش در بخش تحلیل محتوا نشان می‌دهد به مؤلفه‌های آموزش صلح یونسکو (حقوق بشر و دموکراسی، تعاون و همبستگی، حفظ فرهنگ‌ها، خود و دیگران، حفاظت از محیط‌زیست و معنویت) در کتاب‌های درسی مدنظر چندان توجهی نشده است. بیشترین توجه مربوط به مؤلفه تعاون و همبستگی است که در محتوای دروس کتاب اجتماعی دارای بیشترین فراوانی و در محتوای دروس کتاب تاریخ دارای کمترین فراوانی است. همچنین کمترین میزان توجه، مربوط به مؤلفه‌های دموکراسی و حفاظت از محیط‌زیست است که کتب اجتماعی و دینی بیشترین و کتاب فارسی کمترین دروس را به مؤلفه دموکراسی اختصاص داده است. فتحی‌وآجارگاه و همکاران (۱۳۹۳) پژوهشی با عنوان بررسی و تحلیل مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی انجام داده و دریافتند در کتاب قرآن بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های حق آموزش و پرورش و آزادی مذهب اختصاص یافته است، در کتب درسی تعلیمات اجتماعی نیز بیشترین اهمیت به مؤلفه کار و دریافت مزد منصفانه اختصاص دارد. در کتاب هدیه‌های آسمانی بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های آزادی مذهب، فکر و وجدان، در کتاب درسی فارسی بخوانیم، بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های حق کار و دریافت مزد منصفانه، اختصاص دارد. در کتاب درسی فارسی بنویسیم، بیشترین اهمیت به مؤلفه‌های حق کار و دریافت مزد منصفانه اختصاص دارد. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد باوجود اینکه در کتاب‌های درسی تا حدی به این مؤلفه‌ها توجه شده است، ولی میزان توجه به این مؤلفه‌ها به یک‌میزان نبوده است.

ولوسو^۱ (۱۹۹۸) پژوهشی با عنوان صلح و آموزش حقوق بشر در خاورمیانه (تجربه مقایسه‌ای فلسطین و رژیم اشغالگر قدس) انجام داد که در آن، رویدادهای فلسطین و رژیم اشغالگر قدس را مقایسه کرد. محقق این سؤال را مطرح می‌کند که تا چه حد این جریان همسو با برنامه‌های صلح/حقوق بشر برای بچه‌های فلسطین و رژیم اشغالگر قدس انجام شده است. مادامی که چنین برنامه‌هایی وجود دارد، آنها خیلی محدود هستند و تاکنون تأثیر کمی در مقابله با میراث آموزشی دیرینه دشمنی و بدگمانی متقابل داشتند؛ به‌علاوه، تداوم اختلافات و کشمکش‌های بین دو ملت آموزش صلح و حقوق بشر را مشکل می‌سازد و باوجود این محقق به این نتیجه رسید تلاش‌های مریان صلح و حقوق بشر در این خصوص بیهوده نیست و باید به آموزش حقوق بشر در این سرزمین‌ها توجه کرد. وستین^۲ (۲۰۰۴) در یک تحقیق در بوسنی و هرزگوین کتاب‌های درسی چهار پایه آخر دوره ابتدایی را تحلیل کرده است؛ هدف اصلی در این تحقیق این بود که چگونه مباحث کتاب‌ها با دموکراسی و حقوق بشر مرتبط می‌شود و عمده‌ترین نتایج این بود که برنامه‌های درسی بر ارزش‌های دموکراتیک و حقوق بشر تأکید نمی‌کنند و باید در کتاب‌های درسی اصلاحات و تغییراتی اعمال کرد و مباحث مرتبط با حقوق بشر را در این کتاب‌ها افزایش داد. نظیر و کیت^۳ (۲۰۰۵) نیز پژوهشی با عنوان القای حقوق بشر در برنامه درسی آفریقای جنوبی انجام داده و دریافتند سه عامل؛ دشواری در بازتعریف رشته‌های علمی، ارزیابی دانش، نگرش و ارزش‌های حقوق بشر، تمایز اساسی مربوط به رشد فرهنگ مبتنی بر حقوق بشر در بین فرایند رایج در یک جهان سرمایه، به عنوان عوامل اساسی القای حقوق بشر به برنامه‌های درسی شناسایی شدند.

لین^۴ (۲۰۰۷) پژوهشی با عنوان حقوق دانش‌آموزان و آموزش حقوق بشر (تجربیات کشور تایوان) انجام داد و گفت آموزش حقوق بشر از لحاظ حقوق دانش‌آموزان روش خوبی است؛ به‌خصوص برای کشورهایی هم‌چون تایوان در مواردی که رسوم فرهنگی خیلی کهن از اجرای آموزش حقوق بشر در مدرسه ممانعت می‌کنند؛ اما نیازمند حمایت‌های قانونی است. بنابراین، ارزش‌های حقوق بشر به‌صورت فعالیت‌های قابل اجرا در آموزش گنجانده میشوند و آموزش حقوق بشر در مدارس به موضوعات حقوق دانش‌آموزان وابسته

1. Velloso

2. Westin

3. Nazir & Keet

4. Lin

است. معلمان و مدیران باید اقدامات فوری و مستقیم برای حمایت از حقوق دانش‌آموزان در محیط دانشگاه پیشنهاد کنند. علاوه بر این، می‌توان گفت شناسایی حقوق دانش‌آموزان یک ضرورت و مرحله آغازین برای تدریس یا آموزش حقوق بشر است. موضوعات حقوق بشر یقیناً فراتر از محیط مدارس هستند؛ اما حقوق دانشجویان مثال‌های آشنا و ساده‌ای برای دانشجویان برای درک ایده‌های ذهنی حقوق بشر ارائه می‌دهند. علاوه بر این، تقویت دانشجویان برای آنها ضروری است تا مسئولیت‌پذیری را در قالب بخش مهمی از اهداف آموزش حقوق بشر بیاموزند.

آل ادوان^۱ (۲۰۱۰) پژوهشی با عنوان «اصول حقوق بشر در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی در کشور اردن» انجام داد که یافته‌های آن در زیر بیان می‌شود. هدف از این مطالعه پیشنهاد وارد کردن فهرستی از اصول حقوق بشر بود که در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی اردن وجود ندارند. این پژوهش همچنین درصدد بود یافتن تعداد اصول حقوق بشری است که در این کتاب‌ها در دسترس، ترکیب و گنجانده شده‌اند. یافته‌های این پژوهش باعث گنجاندن ۵ جزء با ۲۸ بعد حقوق بشر در کتاب‌های درسی شده است؛ این اجزا عبارت‌اند از: حقوق شهروندی، حقوق سیاسی، حقوق اقتصادی، حقوق اجتماعی و حقوق فرهنگی. نتایج نشان می‌دهد در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی مقطع ابتدایی در اصول حقوق بشر تناسب وجود نداشت و موضوع اصول حقوق بشر در این کتاب‌ها ضعیف به چشم می‌خورد؛ به‌طور ثابت با اختلاف معناداری در سطح ۰/۰۵ پذیرفته شد که اصول حقوق بشر در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی پایه‌های پنجم، ششم و هفتم وجود نداشت. کپنکسی^۲ (۲۰۱۰) در تحقیقی با عنوان میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی در ترکیه به این نتیجه رسید که در مجموع تجزیه و تحلیل کتاب‌ها، ۵۰/۵ درصد به حق برخورداری از سلامت، ۴۷/۱ درصد به حق آموزش و ۲/۴ درصد به حقوق امنیت اجتماعی توجه شده است. وید^۳ (۲۰۱۱) پژوهشی با عنوان «آموزش حقوق بشر در مدارس ابتدایی، در خصوص پاسخگویی دانش‌آموزان پایه چهارم به برنامه درسی حقوق بشر با محوریت فعالیت اجتماعی و دموکراتیک» انجام داد. این مطالعه کاوشگرانه و کیفی بر طراحی و اجرای برنامه درسی حقوق بشر در کلاس‌های پایه چهارم مدارس عمومی متمرکز بود که

1. Al-Edwan

2. Kepenekci

3. Wade

یافته اصلی این بود که تجربه‌های شخصی دانش‌آموزان، سطوح پیشرفت، سوابق فرهنگی و خانوادگی به شدت بر ایده‌ها، علایق و یادگیری متوالی آنها درباره حقوق بشر تأثیرگذار بوده است. بیشتر دانش‌آموزان قادر بودند، درکی پایه‌ای از مفاهیم حقوق بشر را توسعه دهند؛ هم‌چنین دانش‌آموزان علاقه بیشتری را نسبت به موضوعات حقوق بشر داشتند (به نقل از لورایی، ۱۳۹۰: ۹۷). با توجه به این شرایط، پژوهشی حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر انجام شده است.

روش پژوهش

با توجه به عنوان پژوهش، سؤالات و نیز هدف پژوهش در راستای بررسی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر بوده است. روش پژوهش از لحاظ هدف کاربردی، از منظر چگونگی جمع‌آوری اطلاعات از جمله پژوهش‌های تحلیل محتواست. جامعه آماری شامل تمام کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول در سال تحصیلی ۱۳۹۳-۹۴ و شامل دو جلد کتاب است. با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و به دلیل محدود بودن جامعه آماری از نمونه‌گیری صرف‌نظر شد و کل جامعه آماری برای نمونه در نظر گرفته شد. در این تحقیق از ابزار چک‌لیست تحلیل محتوا برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است. به‌منظور به دست آوردن روایی ابزار تحقیق از روایی صورتی استفاده شد و چک‌لیست طراحی‌شده را خبرگان دانشگاهی تأیید کرده‌اند. همچنین برای تعیین پایایی از فرمول هولستی^۱ استفاده شد؛ بدین ترتیب که ۲۰ درصد محتوای کتاب‌های علوم تجربی دوره متوسطه اول به صورت تصادفی در اختیار دو کدگذار آموزش‌دیده قرار داده شد و ضریب توافق بین کدگذاران ۰/۸۶ به دست آمد که نشان از پایایی قابل قبول بود. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش آنتروپی شانون استفاده شد که در ذیل عنوان بعدی توضیح داده شده است.

$$CM = \frac{2M}{M_1 + M_2} = \frac{2(6)}{7+7} = \frac{12}{14} = 0.86$$

1.

N_1 = کدگذار اول، N_2 = کدگذار دوم، M = تعداد توافق بین کدگذاران، $C.R.$ = پایایی

روش آنتروپی شانون

آنتروپی در تئوری اطلاعات، شاخصی است برای اندازه‌گیری عدم اطمینان که با یک توزیع احتمال بیان می‌شود. بر اساس این روش که به مدل جبرانی مشهور است، محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از دیدگاه دو منبع (کتاب پایه هفتم و پایه هشتم دوره متوسطه اول)، مفهوم هدف‌گذاری شده (مؤلفه‌های حقوق بشر) طبقه‌بندی شده است. در ابتدا پیام برحسب مؤلفه‌ها به تناسب هر منبع در قالب فراوانی، شمارش می‌شوند و بر اساس داده‌های جدول فراوانی مراحل زیر به ترتیب انجام می‌شود.

مرحله اول: در این مرحله فراوانی‌های شمارش شده مربوط به هر مقوله را در جدول توزیع فراوانی وارد کرده و با تقسیم فراوانی‌های هر مقوله بر فراوانی کل آن مقوله داده‌های بهنجار شده مربوط به هر پاسخگو را به دست می‌آوریم.

$$p_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i=1,2,3,\dots,m, j=1,2,\dots,n)$$

هنجار شده ماتریس فراوانی p = فراوانی شاخص = F شماره منبع = i
تعداد منبع = M شماره شاخص = j

مرحله دوم: در این مرحله، برای به دست آوردن بار اطلاعاتی (E_j) ابتدا مقدار ($-k$) را با تقسیم عدد ۱ بر LN تعداد پاسخگوها به دست آمده است و سپس داده‌های بهنجار شده هر بعد در هر یک از پاسخگوها را بر LN همان پاسخگوها ضرب شده و در پایان عدد به دست آمده را در مقدار ($-k$) محاسبه شده ضرب شده است:

$$E_j = K \sum_{h=1}^m |p_j \ln p_j| \quad (i=1,2,\dots,m)$$

بار اطلاعاتی شاخص مربوط = E_j هنجار شده ماتریس P = لگاریتم $\ln$
 $J = (1, 2, \dots, n)$ شماره شاخص = J شماره منبع = I تعداد منبع = m

مرحله سوم: در این مرحله برای به دست آوردن ضریب اهمیت (W_j) هر مقوله ابتدا مقدار بار اطلاعاتی کل مقوله‌ها را با یکدیگر جمع کرده و سپس مقدار بار اطلاعاتی به دست آمده از هر مقوله را بر مقدار کل به دست آمده تقسیم شده تا ضریب اهمیت آن مقوله مشخص شود:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^m E_j}$$

$$W_j = \text{درجه اهمیت} \quad E_j = \text{بار اطلاعاتی هر شاخص} \quad n = \text{تعداد شاخص‌ها}$$

$$j = \text{شماره شاخص‌ها}$$

یافته‌های پژوهش

سؤال اول: تا چه اندازه در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول به مؤلفه‌های حقوق بشر توجه شده است؟

از مجموع ۳۸۷ واحد ضبط‌شده برای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول، بیشترین واحد یعنی ۷۳ واحد به مؤلفه «حق داشتن محیط‌زیست سالم» اختصاص یافته است و کمترین واحد برای مؤلفه‌های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی و خریدوفروش انسان‌ها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» با صفر واحد است (جدول ۲).

جدول ۲: توزیع فراوانی مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول

مؤلفه‌های حقوق بشر	کتاب پایه هفتم	کتاب پایه هشتم	جمع
حق امنیت	۱۳	۱۱	۲۳
حق حیات	۱۸	۱۲	۳۰
حق مصون بودن از هتک حرمت و آبرو	۷	۲	۹
حق مالکیت	۷	۲	۹
حق حمایت از حریم خصوصی افراد	۷	۲	۹
حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه	۴	۲	۶
حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا	۰	۰	۰
حق دفاع و انتخاب وکیل	۲	۲	۴
حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید	۰	۰	۰
حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)	۲	۳	۵
حق آزادی مذهب	۰	۰	۰
حق آزادی مطبوعات	۰	۰	۰
حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)	۳	۶	۹
حق حاکمیت قانون	۷	۱۴	۲۱
حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه	۶	۳	۹
حق تساوی حقوق زنان و مردان	۰	۰	۰

۱۱	۴	۷	حق ازدواج و تشکیل خانواده
۹	۷	۲	حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)
۵	۳	۲	حق پناهندگان
۸	۳	۵	حق کار و دریافت مزد منصفانه
۱۷	۲	۱۵	حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی
۱۴	۲	۱۲	حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده
۸	۳	۵	حق برخورداری از آموزش و پرورش
۴۰	۱۴	۲۶	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی
۱۶	۱۱	۵	حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت
۶	۳	۳	حق غیرشخصی بودن قانون
۰	۰	۰	حق منع بردگی، خرید و فروش انسان‌ها
۲۶	۷	۱۹	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت
۶	۴	۲	حق استراحت و تفریح
۰	۰	۰	حق آموزش حقوق بشر
۱۳	۹	۴	حق بر صلح
۰	۰	۰	حق بر توسعه
۷۳	۲۱	۵۲	حق داشتن محیط‌زیست سالم
۳۸۷			کل واحدهای شمارش شده

اینک با توجه به فراوانی‌های به‌دست‌آمده (این فراوانی‌ها به‌منظور اجرای سایر مراحل تجزیه و تحلیل شانون ضروری است) مراحل بعدی روش شانون اجرا شده و نتایج در جداول ۳ و ۴ ارائه شده است.

جدول ۳: داده‌های به‌نچارشده مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول

کتاب پایه هشتم	کتاب پایه هفتم	مؤلفه‌های حقوق بشر
۰/۴۴	۰/۵۶	حق امنیت
۰/۴۰	۰/۶۰	حق حیات
۰/۲۳	۰/۷۷	حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو
۰/۲۳	۰/۷۷	حق مالکیت
۰/۲۳	۰/۷۷	حق حمایت از حریم خصوصی افراد
۰/۳۶	۰/۶۶	حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه
۰	۰	حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا
۰/۵۰	۰/۵۰	حق دفاع و انتخاب وکیل

۰	۰	حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید
۰/۶۰	۰/۴۰	حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)
۰	۰	حق آزادی مذهب
۰	۰	حق آزادی مطبوعات
۰/۶۷	۰/۳۳	حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)
۰/۶۷	۰/۳۳	حق حاکمیت قانون
۰/۳۳	۰/۶۷	حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه
۰	۰	حق تساوی حقوق زنان و مردان
۰/۳۷	۰/۶۳	حق ازدواج و تشکیل خانواده
۰/۷۸	۰/۲۲	حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)
۰/۶۰	۰/۴۰	حق پناهندگان
۰/۳۸	۰/۶۲	حق کار و دریافت مزد منصفانه
۰/۱۲	۰/۸۸	حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی
۰/۱۵	۰/۸۵	حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده
۰/۳۸	۰/۶۲	حق برخورداری از آموزش و پرورش
۰/۳۵	۰/۶۵	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی
۰/۳۲	۰/۶۸	حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت
۰/۵۰	۰/۵۰	حق غیرشخصی بودن قانون
۰	۰	حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها
۰/۲۷	۰/۷۳	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت
۰/۶۷	۰/۳۳	حق استراحت و تفریح
۰	۰	حق آموزش حقوق بشر
۰/۷۰	۰/۳۰	حق بر صلح
۰	۰	حق بر توسعه
۰/۲۹	۰/۷۱	حق داشتن محیط‌زیست سالم

جدول ۴: بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول

مؤلفه‌های حقوق بشر	بار اطلاعاتی (EJ)	ضریب اهمیت (WJ)
حق امنیت	۰/۹۸۹	۰/۰۴۵
حق حیات	۰/۹۷۰	۰/۰۴۴
حق مصون بودن از هتک حرمت و آبرو	۰/۷۷۸	۰/۰۳۵
حق مالکیت	۰/۷۷۸	۰/۰۳۵
حق حمایت از حریم خصوصی افراد	۰/۷۷۸	۰/۰۳۵

۰/۰۴۲	۰/۹۲۶	حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه
.	.	حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا
۰/۰۴۰	۰/۸۷۷	حق دفاع و انتخاب وکیل
.	.	حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید
۰/۰۴۴	۰/۹۷۰	حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)
.	.	حق آزادی مذهب
.	.	حق آزادی مطبوعات
۰/۰۴۲	۰/۹۱۴	حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)
۰/۰۴۲	۰/۹۱۴	حق حاکمیت قانون
۰/۰۴۲	۰/۹۱۴	حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه
.	.	حق تساوی حقوق زنان و مردان
۰/۰۴۳	۰/۹۵۰	حق ازدواج و تشکیل خانواده
۰/۰۳۴	۰/۷۶۰	حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)
۰/۰۴۴	۰/۹۷۰	حق پناهندگان
۰/۰۴۴	۰/۹۵۸	حق کار و دریافت مزد منصفانه
۰/۰۲۴	۰/۵۲۹	حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی
۰/۰۲۷	۰/۶۰۹	حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده
۰/۰۴۴	۰/۹۵۸	حق برخورداری از آموزش و پرورش
۰/۰۴۲	۰/۹۳۴	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی
۰/۰۴۱	۰/۹۰۴	حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت
۰/۰۴۰	۰/۸۷۷	حق غیرشخصی بودن قانون
.	.	حق منع بردگی، خریدوفروش انسانها
۰/۰۳۸	۰/۸۴۱	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت
۰/۰۴۲	۰/۹۱۴	حق استراحت و تفریح
.	.	حق آموزش حقوق بشر
۰/۰۴۰	۰/۸۸۱	حق بر صلح
.	.	حق بر توسعه
۰/۰۳۹	۰/۸۶۸	حق داشتن محیط‌زیست سالم

نتایج تجزیه و تحلیل شانون که در جدول‌های ۳ و ۴ بیان شده است، نشان می‌دهد حق امنیت دارای بار اطلاعاتی (۰/۹۸۹) حق حیات (۰/۹۷۰)، حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو (۰/۷۷۸)، حق مالکیت (۰/۷۷۸)، حق حمایت از حریم خصوصی افراد (۰/۷۷۸)، حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه (۰/۹۲۶)، حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا (۰)، حق دفاع و انتخاب وکیل (۰/۸۷۷)، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید (۰)، حق آزادی‌های فکری (۰/۹۷۰)، حق آزادی مذهب

(۰)، حق آزادی مطبوعات (۰)، حق تشکیل اجتماعات (۰/۹۱۴)، حق حاکمیت قانون (۰/۹۱۴)، حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه (۰/۹۱۴)، حق تساوی حقوق زنان و مردان (۰)، حق ازدواج و تشکیل خانواده (۰/۹۵۰)، حق اقلیت‌ها (۰/۷۶۰)، حق پناهندگان (۰/۹۷۰)، حق کار و دریافت مزد منصفانه (۰/۹۵۸)، حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی (۰/۵۲۹)، حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده (۰/۶۰۹)، حق برخورداری از آموزش و پرورش (۰/۹۵۸)، حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی (۰/۹۳۴)، حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت (۰/۹۰۴)، حق غیرشخصی بودن قانون (۰/۸۷۷)، حق منع بردگی، خرید و فروش انسان‌ها (۰)، حق برخورداری از سلامتی و بهداشت (۰/۸۴۱)، حق استراحت و تفریح (۰/۹۱۴)، حق آموزش حقوق بشر (۰)، حق بر صلح (۰/۸۸۱)، حق بر توسعه (۰) و حق داشتن محیط زیست سالم (۰/۸۶۸) بوده است و بعد از محاسبه ضرایب اهمیت مؤلفه‌های حقوق بشر نتایج نشان داد بیشترین ضریب اهمیت در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول مربوط به مؤلفه «حق امنیت» (۰/۰۴۵) است و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه‌های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» است و این مؤلفه‌ها دارای ضریب اهمیت صفر بوده است که نشان‌دهنده این است که این مؤلفه‌ها در محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول مغفول مانده است.

سؤال دوم: تا چه اندازه در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم دوره متوسطه اول به مؤلفه‌های حقوق بشر توجه شده است؟

از مجموع ۲۳۵ واحد ضبط‌شده بیشترین واحد یعنی ۵۲ واحد ضبط‌شده به مؤلفه «حق داشتن محیط‌زیست سالم» اختصاص یافته است و بیشترین میزان توجه به این شاخص مربوط به فصل هشتم است و کمترین واحد ضبط برای مؤلفه‌های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» با صفر واحد است (جدول ۵).

جدول ۵: توزیع فراوانی مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم

مؤلفه‌های حقوق بشر	فصل ۱	فصل ۲	فصل ۳	فصل ۴	فصل ۵	فصل ۶	فصل ۷	فصل ۸	فصل ۹	فصل ۱۰	فصل ۱۱	فصل ۱۲	جمع
حق امنیت	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳
حق حیات	۴	۳	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۰	۱۸
حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو	۲	۰	۷	۱	۲	۱	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۷
حق مالکیت	۶	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۷
حق حمایت از حریم خصوصی افراد	۲	۰	۲	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۷
حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه	۲	۳	۱	۱	۰	۰	۰	۳	۰	۰	۰	۰	۴
حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق دفاع و انتخاب وکیل	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲
حق منع ترفیع خودسرانه، حبس و تبعید	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲
حق آزادی مذهب	۱	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق آزادی مطبوعات	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)	۰	۱	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳
حق حاکمیت قانون	۱	۶	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۷
حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه	۰	۵	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۶
حق تساوی حقوق زنان و مردان	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق ازدواج و تشکیل خانواده	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳	۱	۷

۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)	
۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق پناهندگان	
۵	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق کار و دریافت مزد متنفاانه	
۱۵	۳	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی	
۱۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده	
۵	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق برخورداری از آموزش و پرورش	
۲۶	۴	۲	۴	۳	۳	۲	۳	۳	۱	۰	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی
۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت	
۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق غیرتخصصی بودن قانون	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها	
۱۹	۳	۰	۰	۱	۰	۰	۲	۰	۰	۵	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت
۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق استراحت و تفریح
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق آموزش حقوق بشر
۴	۰	۰	۰	۰	۰	۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق بر صلح
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق بر توسعه
۵۲	۰	۰	۰	۰	۰	۷	۱۰	۸	۹	۷	۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	حق داشتن محیط‌زیست سالم
۲۳۵																							کل واحدهای شمارش شده		

جدول ۷: بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم

ضریب اهمیت (WJ)	بار اطلاعاتی (EJ)	مؤلفه‌های حقوق بشر
۰/۰۷۲	۰/۶۲۴	حق امنیت
۰/۰۵۰	۰/۴۳۵	حق حیات
۰/۰۱۹	۰/۱۷۰	حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو
۰/۰۵۰	۰/۴۳۳	حق مالکیت
۰/۰۵۹	۰/۵۱۱	حق حمایت از حریم خصوصی افراد
۰/۰۲۶	۰/۲۲۶	حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه
.	.	حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا
۰/۰۱۱	۰/۰۹۸	حق دفاع و انتخاب وکیل
.	.	حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید
۰/۰۱۱	۰/۰۹۸	حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)
.	.	حق آزادی مذهب
.	.	حق آزادی مطبوعات
۰/۰۳۰	۰/۲۵۷	حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)
۰/۰۱۸	۰/۱۶۲	حق حاکمیت قانون
۰/۰۲۰	۰/۱۷۶	حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه
.	.	حق تساوی حقوق زنان و مردان
۰/۰۴۷	۰/۴۱۱	حق ازدواج و تشکیل خانواده
۰/۰۱۱	۰/۰۹۸	حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)
۰/۰۱۱	۰/۰۹۸	حق پناهندگان
۰/۰۶۲	۰/۵۳۶	حق کار و دریافت مزد منصفانه
۰/۰۶۷	۰/۵۸۱	حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی
۰/۰۱۳	۰/۱۱۲	حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده
۰/۰۴۴	۰/۳۸۲	حق برخورداری از آموزش و پرورش
۰/۱۰۰	۰/۸۶۴	حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی
۰/۰۳۱	۰/۲۷۰	حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت
۰/۰۳۰	۰/۲۵۷	حق غیرشخصی بودن قانون
.	.	حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها
۰/۰۷۸	۰/۶۷۰	حق برخورداری از سلامتی و بهداشت

۰/۰۱۱	۰/۰۹۸	حق استراحت و تفریح
.	.	حق آموزش حقوق بشر
۰/۰۲۶	۰/۲۲۶	حق بر صلح
.	.	حق بر توسعه
۰/۰۸۹	۰/۷۶۹	حق داشتن محیط‌زیست سالم

نتایج تجزیه و تحلیل شانون که در جدول‌های ۶ و ۷ بیان شده است، نشان می‌دهد حق امنیت دارای بار اطلاعاتی (۰/۶۲۴)، حق حیات (۰/۴۳۵)، حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو (۰/۱۷۰)، حق مالکیت (۰/۴۳۳)، حق حمایت از حریم خصوصی افراد (۰/۵۱۱)، حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه (۰/۲۲۶)، حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا (۰)، حق دفاع و انتخاب وکیل (۰/۰۹۸)، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید (۰)، حق آزادی‌های فکری (۰/۰۹۸)، حق آزادی مذهب (۰)، حق آزادی مطبوعات (۰)، حق تشکیل اجتماعات (۰/۲۵۷)، حق حاکمیت قانون (۰/۱۶۲)، حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه (۰/۱۷۶)، حق تساوی حقوق زنان و مردان (۰)، حق ازدواج و تشکیل خانواده (۰/۴۱۱)، حق اقلیت‌ها (۰/۰۹۸)، حق پناهندگان (۰/۰۹۸)، حق کار و دریافت مزد منصفانه (۰/۵۳۶)، حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی (۰/۵۸۱)، حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده (۰/۱۱۲)، حق برخورداری از آموزش و پرورش (۰/۳۸۲)، حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی (۰/۸۶۴)، حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت (۰/۲۷۰)، حق غیرشخصی بودن قانون (۰/۲۵۷)، حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها (۰)، حق برخورداری از سلامتی و بهداشت (۰/۶۷۰)، حق استراحت و تفریح (۰/۰۹۸)، حق آموزش حقوق بشر (۰)، حق بر صلح (۰/۲۲۶)، حق بر توسعه (۰) و حق داشتن محیط زیست سالم (۰/۷۶۹) بوده است؛ بعد از محاسبه ضرایب اهمیت مؤلفه‌های حقوق بشر نتایج نشان داد بیشترین ضریب اهمیت در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم دوره متوسطه اول مربوط به مؤلفه «حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی» (۰/۱۰۰) است و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه‌های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» است و این مؤلفه‌ها دارای ضریب اهمیت صفر بوده

که این، نشان می‌دهد این مؤلفه‌ها در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هفتم دوره متوسطه اول مغفول مانده است.

سؤال سوم: تا چه اندازه در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم دوره متوسطه اول به مؤلفه‌های حقوق بشر توجه شده است؟ از مجموع ۱۵۲ واحد ضبط شده، بیشترین واحد یعنی ۲۱ واحد ضبط شده به مؤلفه «حق داشتن محیط زیست سالم» اختصاص یافته است و بیشترین میزان توجه به این شاخص مربوط به فصل نهم است و کمترین واحد ضبط برای مؤلفه‌های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» با صفر واحد است (جدول ۸).

اینک با توجه به فراوانی‌های به‌دست‌آمده (این فراوانی‌ها به‌منظور اجرای سایر مراحل تجزیه و تحلیل شانون ضروری است)، مراحل بعدی روش شانون اجرا و نتایج در جداول ۹ و ۱۰ ارائه شده است.

جدول ۹: داده‌های به‌یجارشده مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم

مؤلفه‌های حقوق بشر	فصل ۱	فصل ۲	فصل ۳	فصل ۴	فصل ۵	فصل ۶	فصل ۷	فصل ۸	فصل ۹	فصل ۱۰	فصل ۱۱	فصل ۱۲
حق امنیت	۰	۰	۰/۰۹	۰/۰۹	۰	۰	۰/۲۷	۰/۳۶	۰	۰/۱۸	۰	۰
حق حیات	۰	۰	۰/۰۸	۰	۰	۰	۰/۴۱	۰/۲۵	۰	۰/۲۵	۰	۰
حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو	۰	۰	۰/۵۰	۰	۰/۵۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق مالکیت	۰	۰/۵۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق حمایت از حریم خصوصی افراد	۰/۵۰	۰	۰/۵۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه	۰/۵۰	۰	۰/۵۰	۰	۰/۵۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق دفاع و انتخاب وکیل	۰/۵۰	۰/۵۰	۰/۵۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)	۰/۳۳	۰	۰	۰/۳۳	۰/۳۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق آزادی مذهب	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق آزادی مطبوعات	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)	۰/۸۳	۰/۱۷	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق حاکمیت قانون	۰	۰/۲۸	۰	۰/۲۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه	۰	۰/۶۶	۰	۰/۳۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق تساوی حقوق زنان و مردان	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق ازدواج و تشکیل خانواده	۰/۲۵	۰	۰/۲۵	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)	۰	۰	۰	۰	۰/۱۴	۰	۰	۰	۰/۴۲	۰	۰/۱۴	۰/۲۸
حق پناهندگان	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰/۶۶	۰/۳۴

جدول ۱۰: بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم

مؤلفه‌های حقوق بشر	بار اطلاعاتی (EJ)	ضریب اهمیت (WJ)
حق امنیت	۰/۵۸۸	۰/۰۷۴
حق حیات	۰/۵۰۷	۰/۰۶۴
حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو	۰/۰۹۸	۰/۰۱۲
حق مالکیت	۰/۰۹۸	۰/۰۱۲
حق حمایت از حریم خصوصی افراد	۰/۰۹۸	۰/۰۱۲
حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه	۰/۰۹۸	۰/۰۱۲
حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا	۰	۰
حق دفاع و انتخاب وکیل	۰/۰۹۸	۰/۰۱۲
حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید	۰	۰
حق آزادی‌های فکری (عقیده، بیان و دریافت اطلاعات)	۰/۴۴۱	۰/۰۵۵
حق آزادی مذهب	۰	۰
حق آزادی مطبوعات	۰	۰
حق تشکیل اجتماعات (اتحادیه‌های صنفی و سندیکایی)	۰/۱۸۳	۰/۰۲۳
حق حاکمیت قانون	۰/۲۳۸	۰/۰۳۰
حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه	۰/۲۵۷	۰/۰۳۲
حق تساوی حقوق زنان و مردان	۰	۰
حق ازدواج و تشکیل خانواده	۰/۲۲۶	۰/۰۲۸
حق اقلیت‌ها (عدم تبعیض بین اعضای ملت)	۰/۵۱۱	۰/۰۶۴
حق پناهندگان	۰/۲۵۷	۰/۰۳۲
حق کار و دریافت مزد منصفانه	۰/۴۴۱	۰/۰۵۵
حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی	۰/۰۹۸	۰/۰۱۲
حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده	۰/۰۹۸	۰/۰۱۲
حق برخورداری از آموزش و پرورش	۰/۲۵۷	۰/۰۳۲
حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی	۰/۶۱۴	۰/۰۷۷
حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت	۰/۶۰۷	۰/۰۷۶
حق غیرشخصی بودن قانون	۰/۲۵۷	۰/۰۳۱
حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها	۰	۰
حق برخورداری از سلامتی و بهداشت	۰/۵۱۸	۰/۰۶۵
حق استراحت و تفریح	۰/۲۲۶	۰/۰۲۸
حق آموزش حقوق بشر	۰	۰
حق بر صلح	۰/۶۱۰	۰/۰۷۷
حق بر توسعه	۰	۰
حق داشتن محیط‌زیست سالم	۰/۶۷۰	۰/۰۸۴

نتایج تجزیه و تحلیل شانون که در جدول‌های ۹ و ۱۰ بیان شده است، نشان می‌دهد حق امنیت دارای بار اطلاعاتی (۰/۵۸۸)، حق حیات (۰/۵۰۷)، حق مصونیت از هتک حرمت و آبرو (۰/۰۹۸)، حق مالکیت (۰/۰۹۸)، حق حمایت از حریم خصوصی افراد (۰/۰۹۸)، حق آزادی انتخاب محل اقامت و عبور و مرور آزادانه (۰/۰۹۸)، حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا (۰)، حق دفاع و انتخاب وکیل (۰/۰۹۸)، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید (۰)، حق آزادی‌های فکری (۰/۴۴۱)، حق آزادی مذهب (۰)، حق آزادی مطبوعات (۰)، حق تشکیل اجتماعات (۰/۱۸۳)، حق حاکمیت قانون (۰/۲۳۸)، حق رأی و شرکت در انتخابات آزاد و عادلانه (۰/۲۵۷)، حق تساوی حقوق زنان و مردان (۰)، حق ازدواج و تشکیل خانواده (۰/۲۲۶)، حق اقلیت‌ها (۰/۵۱۱)، حق پناهندگان (۰/۲۵۷)، حق کار و دریافت مزد منصفانه (۰/۴۴۱)، حق برخورداری از رفاه و تأمین اجتماعی (۰/۰۹۸)، حق حمایت از مادران، کودکان و اقشار آسیب‌دیده (۰/۰۹۸)، حق برخورداری از آموزش و پرورش (۰/۲۵۷)، حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی (۰/۶۱۴)، حق برابری و عدم تبعیض بین اعضای ملت (۰/۶۰۷)، حق غیرشخصی بودن قانون (۰/۲۵۷)، حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها (۰)، حق برخورداری از سلامتی و بهداشت (۰/۵۱۸)، حق استراحت و تفریح (۰/۲۲۶)، حق آموزش حقوق بشر (۰)، حق بر صلح (۰/۶۱۰)، حق بر توسعه (۰) و حق داشتن محیط‌زیست سالم (۰/۶۷۰) بوده است؛ بعد از محاسبه ضرایب اهمیت مؤلفه‌های حقوق بشر نتایج نشان می‌دهد بیشترین ضریب اهمیت در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم دوره متوسطه اول به مؤلفه «حق داشتن محیط‌زیست سالم» (۰/۰۸۴) است و کمترین ضریب اهمیت مربوط به مؤلفه‌های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی، خرید و فروش انسانها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» است و این مؤلفه‌ها دارای ضریب اهمیت صفر بوده که نشان‌دهنده آن است این مؤلفه‌ها در محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم دوره متوسطه اول مغفول مانده است.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر» انجام شده است؛ بدین

منظور از سه چک‌لیست تحلیل محتوای کدگذاریشده استفاده شده و ابتدا فراوانی مؤلفه‌های حقوق بشر برشمرده و فراوانی آنها به دست آمده است و در مرحله بعد جدول داده‌های بهنجارشده طراحی و بار اطلاعاتی هر شاخص محاسبه و در انتها بارهای اطلاعاتی و ضریب اهمیت هر یک از مؤلفه‌ها با روش آنتروپی شانون محاسبه شده است. مقایسه محتوای کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول با توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر نشان می‌دهد در محتوای هر دو کتاب به مؤلفه «حق داشتن محیط زیست سالم» توجه زیادی شده است و نوعی توازن نسبت به این مؤلفه در کتاب‌های درسی مشاهده می‌شود. هم‌چنین مؤلفه‌های «حق امنیت» و «حق مشارکت در زندگی فرهنگی و پیشرفت علمی» در جایگاه بعدی اهمیت قرار داشتند؛ اما به مؤلفه‌های «حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حبس و تبعید، حق آزادی مذهب، حق آزادی مطبوعات، حق تساوی حقوق زنان و مردان، حق منع بردگی، خرید و فروش انسان‌ها، حق آموزش حقوق بشر و حق بر توسعه» در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول بی‌توجهی و غفلت شده است؛ این خود عاملی بر نامتوازن بودن مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی ذکر شده است. در واقع، دوره متوسطه از دوره‌های مهم، حساس و مؤثر در زندگی فردی و اجتماعی آدمی است و قسمت اعظم استعدادهاى اختصاصی نوجوانان و جوان بروز می‌کند؛ از این رو در مدارس متوسطه باید فرصت‌های بسیاری برای بحث کردن درباره مسائل حقوق بشر به وجود بیاید و باید شاگردان را به بحث و بررسی در این امور تشویق کرد و فعالیت‌های گروهی را برای تقویت حس مشارکت و احساس همدردی و درک برابری افراد در مدارس گسترش داد.

در این زمینه یزدانی (۱۳۸۱) گفته است آموزش حقوق بشر مهم‌ترین عامل در جامعه‌پذیری افراد نسبت به ارزش‌ها و هنجارهای حقوق بشری و نهادینه شدن آن و در نتیجه پیشگیری از نقض حقوق بشر است. جعفری (۱۳۸۴) در پژوهشی به ضرورت آموزش مؤلفه‌های حقوق بشر و تجدیدنظر در اجرای برنامه‌های درسی در زمینه آموزش مؤلفه‌های حقوق بشر پی برد. گندمی حسنارودی (۱۳۸۷) نشان داد به اکثر مفاهیم مرتبط با حقوق بشر در کتاب‌های درسی توجه اندکی شده است و معلمان علوم اجتماعی به ضرورت مفاهیم حقوق بشر در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی تأکید زیادی کرده‌اند. شکاری و حاجی رسیدی

(۱۳۸۸) به این نتیجه رسیده‌اند که دانش‌آموزان، معلمان و کارشناسان برنامه‌ریزی درسی با آموزش مفاهیم مطرح‌شده حقوق بشر در حیطه‌های دانش، توانش و نگرش موافق‌اند؛ ولی میزان توجه به مفاهیم و مؤلفه‌های حقوق بشر در حیطه طراحی برنامه درسی بسیار و نسبتاً کم ارزیابی شده است. قلتاش و همکاران (۱۳۸۹) گفته‌اند بیشترین میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر مربوط به بعد شناختی بوده است.

لورایی (۱۳۹۰) گفته است مؤلفه‌های حقوق بشر به‌صورت متوازن در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی پراکنده نشده است و باید در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی تجدیدنظر شود. علی‌عسگری و همکاران (۱۳۹۲) گفته‌اند توجه متعادلی به مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی نشده است. حاجی‌زاده و کرمی (۱۳۹۳) نشان داده‌اند به مؤلفه‌های آموزش صلح یونسکو (حقوق بشر و دموکراسی، تعاون و همبستگی، حفظ فرهنگ‌ها، خود و دیگران، حفاظت از محیط‌زیست و معنویت) در کتاب‌های درسی چندان توجه نشده است. کلو ویستین (۲۰۰۴)، کتاب‌های درسی در کشور بوسنی و هرزگوین را بررسی کرده دریافتند که برنامه‌های درسی بر ارزش‌های دموکراتیک و حقوق بشر تأکید نمی‌کنند. وستین (۲۰۰۴) در یک تحقیق در بوسنی و هرزگوین کتاب‌های درسی را تحلیل کرده است و نتایج آن نشان می‌دهد برنامه‌های درسی بر ارزش‌های دموکراتیک و حقوق بشر تأکید نمی‌کنند و باید در کتاب‌های درسی اصلاحات و تغییراتی اعمال کرد و مباحث مرتبط با حقوق بشر را در این کتاب‌ها افزایش داد.

نظیر و کیت (۲۰۰۵) نیز پژوهشی تحت عنوان القای حقوق بشر در برنامه درسی آفریقای جنوبی انجام داده و دریافتند سه عامل؛ دشواری در دوباره تعریف کردن حوزه‌های رشته‌های علمی، ارزیابی دانش، نگرش و ارزش‌های حقوق بشر به عنوان عوامل اساسی القاء حقوق بشر به برنامه‌های درسی شناسایی شدند. لین (۲۰۰۷) بیان کرد که آموزش حقوق بشر از لحاظ حقوق دانش‌آموزان روش خوبی است؛ اما نیازمند حمایت‌های قانونی است. از بررسی پیشینه‌های پژوهشی می‌توان نتیجه گرفت یافته‌های یزدانی (۱۳۸۱)، جعفری (۱۳۸۴)، حکیم‌زاده و همکاران (۱۳۸۶)، گندمی حسنارودی (۱۳۸۷)، شکاری و حاجی‌رسیدی (۱۳۸۸)، قلتاش و همکاران (۱۳۸۹)، لورایی (۱۳۹۰)، علی‌عسگری و همکاران (۱۳۹۲)، حاجی‌زاده و کرمی (۱۳۹۳)، فتحی‌واجارگاه و همکاران (۱۳۹۳)، ولوسو (۱۹۹۸)، وستین (۲۰۰۴)، نظیر و کیت (۲۰۰۵)، لین (۲۰۰۷)، آل ادوان (۲۰۱۰)، کپنکسی (۲۰۱۰) و وید (۲۰۱۱) هم‌راستا با نتایج تحقیق است و این تحقیقات

توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر و مسائل مرتبط به آن را مدنظر داشته‌اند. در پایان، با توجه به اینکه نتایج این پژوهش نشان داد مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی متوسطه اول به صورت متوازن تقسیم نشده است، پس می‌توان پیشنهادهای زیر را برای تقویت آموزش حقوق بشر در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی متوسطه اول بیان کرد.

– پیشنهاد می‌شود دوره‌های ضمن خدمت برای معلمان با هدف آموزش مفاهیم و مؤلفه‌های حقوق بشر برگزار شود.

– پیشنهاد می‌شود کتابچه‌هایی درباره مفاهیم حقوق بشر به زبان ساده و قابل فهم برای دانش‌آموزان تنظیم و تألیف شود.

– پیشنهاد می‌شود مباحثی در زمینه مؤلفه‌های حق رجوع به دادگاه صالحه، دادخواهی و اقامه دعوا، حق منع توقیف خودسرانه، حق آزادی مطبوعات و حق تساوی حقوق زنان و مردان و ... در کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه اول گنجانده شود.

– پیشنهاد می‌شود فضای مناسب برای آموزش مفاهیم حقوق بشر با استفاده از روش‌های تدریس مرتبط با آموزش حقوق بشر همانند روش‌های تدریس محاکم قضایی، روش نمایشی، ایفای نقش و ... استفاده شود.

منابع

- امیرارجمند، اردشیر (۱۳۸۰)، آموزش حقوق بشر، مجله تحقیقات حقوقی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- جعفری، محمود (۱۳۸۴)، ارزیابی میزان توجه به آموزش حقوق بشر در برنامه‌های درسی دوره ابتدایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- حاجی‌زاده، هانیه و کرمی، مرتضی (۱۳۹۳)، «تحلیل برنامه درسی قصدشده و اجراشده دوره راهنمایی بر اساس مؤلفه‌های آموزش صلح یونسکو»، فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، سال یازدهم، شماره ۴۲.
- حقیقت، سیدصادق و میر موسوی، سیدعلی (۱۳۸۱)، مبانی حقوق بشر، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- حکیم‌زاده، رضوان؛ کیامنش، علیرضا و عطاران، محمد (۱۳۸۶)، «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه‌های درسی»، فصلنامه مطالعات برنامه درسی، سال دوم، شماره ۵.
- ذاکریان، مهدی (۱۳۸۳)، مفاهیم کلیدی حقوق بشر بین‌المللی، تهران، نشر میزان.
- ذکاوتی قراگزلو، علی (۱۳۸۱)، آموزش صلح، تهران، مؤسسه فرهنگی هنری نوروز.
- سید فاطمی، سیدمحمد قاری (۱۳۸۲) حقوق بشر در جهان مؤثر، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- شکاری، احمد، حاجی‌رشیدی، رضا (۱۳۸۸)، «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر در برنامه درسی دوره متوسطه ایران»، فصلنامه نوآوری‌های پژوهشی، دوره ۲۴، شماره ۷.
- علی عسگری، مجید، چهارباشلو، حسین، عطاران، عاطفه (۱۳۹۲)، «جایگاه مؤلفه‌های حقوق بشر در محتوای کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی ایران»، دوفصلنامه نظریه و عمل در برنامه درسی، سال اول، شماره ۱.
- فتحی‌واجارگاه، کورش، شمس مورکانی، غلامرضا، لورایی، محمدرضا، عقیلی، رمضان (۱۳۹۳)، بررسی و تحلیل مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، سال سیزدهم، شماره ۴۹.
- فتحی‌واجارگاه، کوروش (۱۳۸۲)، «جایگاه و اهمیت صلح و جنگ در کتب دوره ابتدایی»، مجله علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳.
- قلتاش، عباس، صالحی، مسلم و فرخی نژاد، پریسا (۱۳۸۹)، «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های حقوق بشر در کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی»، فصلنامه روانشناسی تربیتی، سال اول، شماره ۳.
- کلی، جان (۱۳۸۲)، مختصری از تئوری‌های حقوقی در غرب، ترجمه محمد راسخ، نشر طرح نو.
- گزارش طرح ملی بررسی حقوق بشر در نظام آموزشی مدارس ایران (۱۳۸۳)، تهران، مرکز مطالعات حقوق بشر دانشگاه تهران، بهار و تابستان.
- گندمی حسنارودی، فهیمه (۱۳۸۶). تحلیل محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از لحاظ مفاهیم حقوق بشر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی

- لورایی، محمدرضا (۱۳۹۰). شناسایی جایگاه حقوق بشر در مراحل طراحی و اجرای برنامه‌های درسی مقطع ابتدایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- مصفا، نسرين، ابراهیمی، نبی الله (۱۳۸۷)، «جایگاه حقوق بشر در نظریه‌های روابط بین‌الملل»، فصلنامه سیاست، دوره ۳۸، شماره ۴.
- موحد، محمدعلی (۱۳۸۱)، در هوای حق و عدالت، نشر کارنامه.
- مولایی، مهرداد (۱۳۹۰)، آزادی اطلاعات و محدودیت‌های آن در مقررات بین‌المللی حقوق بشر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی تهران، دانشکده حقوق.
- مهمان‌دوست قمصری، زهرا سادات (۱۳۸۸). بررسی جایگاه پژوهش محوری در کتاب‌های درسی دوره متوسطه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه الزهرا.
- ناصری، حسین (۱۳۸۵)، «سنجش بنیادهای نظری و مواد اعلامیه حقوق بشر با مبانی و آموزه‌های قرآنی»، فصلنامه مطالعات اسلامی، شماره ۷۱.
- نواب دانشمند، فریبا (۱۳۸۶)، «بررسی برخی روش‌های آموزش حقوق بشر»، مجله حقوقی، نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی معاونت حقوقی و امور ریاست جمهوری، شماره ۳۷.
- یزدانی، عباس (۱۳۸۱). نقش آموزش در پیشگیری از نقض حقوق بشر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه.
- Al-Edwan Z. S. M. (2010). Human Rights Principles in the Social Education Textbooks of the Elementary Stage in Jordan. *European Journal of Social Sciences*, Vol. 15 Issue 2, p117.
- Amnesty International (1999), annual report for Amnesty International, available at <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/0001/1999/en/>
- Kepenekci, Y. K. (2010). Children's social rights in social studies textbooks in Turkish elementary education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 576-581.
- Lin, F. CH. (2007), *Student Rights and Human Rights Education-Taiwan's Experience, Human Rights Education in Asian Schools*, PP 73-83.
- Nazir, K., Keet, A. (2005). *Infusing human rights into the curriculum, Perspectives in Education*, V23 N.2 p: 99-110.
- Velloso, A (1998), Peace and Human Rights Education in the Middle East: Comparing Jewish and Palestinian Experiences. *[International Review of Education*, Volume 44, Issue 4, pp 357-378.
- Westin, L (2004), "education and democracy in bosnia and herzegovin". *International journal of educational development*, volume 24, issue 5, septamber, page 495 - 509.